

РОЗВИТОК САМОСТІЙНОСТІ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ЯКОСТІ ПІДЛІТКА

Поліщук Д. С.

*аспірантка кафедри психології
факультету філософії та суспільствознавства
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-6400-624X
daria_polishchuk@ukr.net*

Ключові слова: *самостійність, відповідальність, активність, незалежність, самостійна діяльність, розвиток особистості, підлітковий вік, особистісне зростання.*

У статті розглянуто наукові погляди психологів сучасності на сутність поняття самостійності, проаналізовано його характеристики, розкрито зміст поняття на сучасному етапі розвитку науки, а також розглянуто симптомокомплекс особистісних якостей, які є необхідними для розвитку самостійності, який дозволяє досягати результатів діяльності, що відповідають суб'єктивним критеріям успішності без сторонньої допомоги, а саме: схильність до самостійної роботи, без контролю ззовні; наполегливість у досягненні цілей; почуття відповідальності, схильність до систематичного планування своєї діяльності; вміння зосереджуватись на виконанні завдання; внутрішня потреба доводити розпочату справу до її завершення; розвинений самоконтроль та рефлексія; розвинена здатність до антиципації; здатність критично оцінювати свій успіх (або невдачу) в діяльності і вміння правильно аналізувати їх чинники тощо.

У рамках проведеного нами експериментального дослідження було виявлено критерії, показники, рівні розвитку, вікову динаміку та гендерні особливості самостійності дитини підліткового віку.

Констатовано недостатній рівень та незначну динаміку самостійності впродовж підліткового віку, що зумовлює необхідність цілеспрямованого впливу на становлення даного феномену як особистісної якості підлітка.

Наведені результати констатувального експерименту з вивчення прояву самостійності в дітей підліткового віку доводять, що лише одна четверта частина досліджуваних підлітків проявляє у своїй поведінці ознаки самостійної людини.

Показано динаміку розвитку самостійності, яка характеризується незначним підвищенням досліджуваного феномену в дівчат протягом підліткового віку та незначним його розвитком у хлопців. Зазначено, що сучасні підлітки мають поверхове уявлення про феномен самостійності як особистісної якості, оскільки в них значно переважає бажання виглядати дорослими, аніж бути.

Наголошено на необхідності розвитку даної якості людини для полегшення входження підлітка в дорослий світ та з метою активізації його особистісного зростання.

DEVELOPMENT OF INDEPENDENCE AS A PERSONAL QUALITY OF A TEENAGER

Polishchuk D. S.

*Postgraduate Student at the Department of Psychology
of the Faculty of Philosophy and Social Sciences
National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6400-624X
daria_polishchuk@ukr.net*

Key words: *independence, responsibility, activity, independence, independent activity, personality development, adolescence, personal growth.*

The article considers the scientific views of modern psychologists on the essence of the concept of independence, analyzes its characteristics, reveals the meaning of the concept at the present stage of development of science, and considers the symptom complex of personal qualities necessary for independence, which allows to achieve subjective performance criteria without outside help, namely: tendency to work independently, without external control; persistence in achieving goals; sense of responsibility, tendency to systematic planning of their activities; ability to focus on the task; internal need to bring the initiated case to its completion; developed self-control and reflection; developed ability to anticipation; the ability to critically evaluate their success (or failure) in activities and be able to properly analyze their factors, and so on.

In the framework of our experimental study, the criteria, indicators, levels of development, age dynamics and gender characteristics of the independence of the adolescent child's personality were identified.

Insufficient level and insignificant dynamics of independence during adolescence are stated, which presupposes the need for purposeful influence on the formation of this phenomenon as a personal quality of a teenager.

The results of a confirmatory experiment to study the manifestation of independence in adolescents prove that only one quarter of the studied adolescents show signs of independent behavior in their behavior.

The dynamics of the development of independence is shown, which is characterized by a slight increase in the studied phenomenon in girls during adolescence and a slight development in boys. It is noted that modern adolescents have a superficial idea of the phenomenon of independence as a personal quality, because they have a much greater desire to look like an adult than to be, because the latter involves taking full responsibility for one's actions and deeds, and a teenager who was recently a child himself is not ready for such drastic changes.

Emphasis is placed on the need to develop this human quality to facilitate the entry of adolescents into the adult world and to enhance his personal growth.

Постановка проблеми. В українському суспільстві сьогодні відбуваються істотні перетворення в рамках шкільної освіти. Метою сучасної освітньої реформи згідно із Законом України «Про освіту» є спрямованість на «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору» [9], тобто реалізацію внутрішнього потенціалу особистості дитини, розвиток умінь проявляти активність, рішучість, незалежність, ініціативність тощо, а ключовою особистісною характеристикою в цьому процесі має виступати самостійність, як основа особистісного зростання дитини підліткового віку. Тому вкрай важливим для періоду підлітковості є вміння самостійно ставити перед собою цілі та реалізовувати їх на практиці.

Самостійність має велике значення для особистісного розвитку підлітка. Оскільки період підлітковості є перехідним етапом від дитинства до світу дорослих, де людина повинна вміти ставити цілі в різноманітних життєвих сферах та вміти самостійно їх досягати, орієнтуватися в складних життєвих обставинах і приймати рішення у важливих ситуаціях, важливо сформувати всі навички самостійної поведінки для успішної інтеграції особистості підліткового віку в доросле життя.

Відомо, що справжній вибух самостійності спостерігається саме в підлітковому віці, коли підростаюче покоління прагне до самостійності в усіх сферах життєдіяльності. Підліткова криза, яку дослідники пов'язують із початком дорослішання, проявляється в бажанні підлітка самоствердитися і в прагненні показати свою «дорослість» оточуючим. У зв'язку з виникненням такого новоутворення в період підлітковості, як дорослість, яке проявляється в тому, що дитина підліткового віку прагне до самостійності та ще не має необхідних засобів для реалізації цього прагнення (матеріальних, духовних, когнітивних та ін. ресурсів), виникає конфлікт можливостей і потреб, який може привести до непередбачуваних наслідків, якщо ігнорувати бажання підлітка бути самостійним.

Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій. Питанню самостійності приділялась певна увага в різні періоди розвитку науки. Своїм корінням поняття «самостійність» сягає глибин античної думки, де стародавні мислителі розглядали досліджувані феномени як внутрішню властивість особистості, що тісно переплітається з категорією «свободи», а також наголошували на необхідності розумової самостійності людини. За часів епохи Середньовіччя розвиток освіти і науки

дещо уповільнився, та в епоху Відродження спостерігається підвищений інтерес до дослідження поняття самостійності, яке стало одним з ключових принципів дидактики тогочасної освіти.

Інтерес до дослідження питання розвитку самостійності простежується як у зарубіжній (А. Адлер [1], Е. Еріксон [20], А. Маслоу [14], Ф. Перлз [15], А. Фрейд [19] та ін.), так і у вітчизняній (Б.Г. Ананьєв [3], Л.С. Виготський [5], О.М. Леонтєв [11], С.Л. Рубінштейн [18] та ін.) психології ХХ–ХХІ століття.

У рамках психоаналітичної теорії в зарубіжній психології А. Фрейд [19] розглядала автономію як розвиток підліткової самостійності, пов'язаний із бажанням визволитися з-під батьківської опіки. Згідно з поглядами дослідниці, період підлітковості – це постійна боротьба між Его та Ід. Завданням Его в цьому випадку є подолання основного конфлікту підліткового віку, а саме конфлікту між потребою в автономії та в соціальній приналежності. Представник гештальттерапії Ф. Перлз [15] вважає, що подолати цю боротьбу має кожна психічно здорова людина. На думку вченого, самостійна людина усвідомлює свої потреби і вміє контролювати власні емоції, знаходячись у гармонійних стосунках із середовищем та оточуючими людьми, а власне самостійність розглядається Ф. Перлзом як показник психічного здоров'я людини. Такої ж думки дотримується відомий американський психолог Е. Еріксон [20], який запропонував модель особистісного розвитку людини. Важливим фактором для гармонійного психічного стану підлітка, на думку Е. Еріксона, є усвідомлення та інтеграція ролей, які виконує підліток, в цілісну особистісну ідентичність, яка допомагає осмислити межі власної самостійності та зрозуміти, на що підліток спроможний як цілісна особистість. У разі якщо підліток не спроможний інтегрувати стрижневу ідентичність, виникає так звана «дифузія ідентичності», що призводить до інфантильної поведінки і неможливості здійснити особистісне самовизначення.

Радянська психологія (Л.С. Виготський [5], А.Н. Леонтєв [11], С.Л. Рубінштейн [18] та ін.) розглядала питання самостійності в рамках активної участі людини в реалізації суспільнокорисних цілей, формування колективістської системи ціннісних орієнтацій, виховання почуття відповідальності і принциповості. Справжня самостійність, на думку С.Л. Рубінштейна [18], є могутнім вольовим проявом та рушійною силою розвитку особистості.

У сучасних українських дослідженнях найбільш розповсюдженим є діяльнісний підхід до вивчення проблеми самостійності, де розглядається: формування пізнавальної самостійності у процесі навчання, організація самостійної роботи

в рамках навчальної діяльності особистості в школі та ВНЗ, вплив професійної позиції педагога на розвиток пізнавальної самостійності учнів тощо. Як бачимо, сучасні дослідження з розвитку самостійності проведені переважно в педагогічному аспекті, де досліджується навчальна та пізнавальна самостійність. Метою ж нашого дослідження є вивчення особливостей прояву самостійності як особистісної якості в підлітковому віці.

Психологічний словник за редакцією Ю.О. Приходько [16] трактує поняття «самостійність» як вольову якість, що полягає в «умінні людини не піддаватися впливу різних факторів, які можуть відволікати від досягнення мети, критично оцінювати поради і пропозиції інших, діяти на основі своїх поглядів і переконань; здатність до самоутвердження, підтримування стабільності «Я», самоконтроль, саморегуляцію, відповідальність за події свого життя» [16, с. 164].

У сучасній вітчизняній психології проблема самостійності особистості розглядається Е.Ю. Алієвою [2], І.Д. Бехом [4], З.В. Гуріною [6], І.В. Ендеберєю [7], Г.С. Костюком [9], С.Д. Максименком [12; 13] та ін.

Згідно з позицією Г.С. Костюка [9], самостійність дитини проявляється у її взаємовідносинах із навколишнім середовищем і формується в процесі навчання, оскільки внутрішні протиріччя, які так гостро відчуває підліток, не тільки успішно вирішуються в рамках навчального процесу, а навіть і виникають завдяки йому.

Розглядаючи самостійність як вольову якість особистості, С.Д. Максименко наголошує, що досліджуваний феномен виявляється у «здатності людини критично ставитись як до власних вчинків і дій, так і до вчинків інших людей, не піддаватися негативним впливам інших» [13, с. 187]. Наголошуючи на тому, що самостійність є якістю високоморальної, відповідальної людини, яка дотримується певних принципів та переконань, дослідник переконаний, що «самостійність – це результат високої принциповості людини, її ідейності та моральної витримки» [13, с. 188]. Відповідно до поглядів С.Д. Максименка [12] самостійність є важливою вольовою якістю людини, яка проявляється як здатність ставити перед собою нові завдання і виконувати їх без спонукань та допомоги інших. Самостійна людина творчо підходить до розв'язання життєвих завдань, шукає нові шляхи виходу з різноманітних ситуацій.

Вивчаючи прояви самостійності в дітей підліткового віку, І.Д. Бех [4] вважає, що цей період є найважчим у виховному плані і набуття самостійності підлітку не дається просто, оскільки «дорослі спонукають його до самостійності і водночас заохочують його залежність, що може спричинити конфлікти і нестійку поведінку» [4, с. 105].

Для того щоб вийти з-під батьківської опіки, підростаючому поколінню необхідно розібратися в складних питаннях щодо розвитку власної особистості. Питання ці не прості, і тому, на думку І.Д. Беха, досягнення самостійності є одним з основних завдань підліткового віку.

З.В. Гуріна [6] розглядає самостійність як відносно стійке особистісне утворення, тенденцію поведінки, прояв активності, що набуває сталої форми, перетворюється в особистісну якість, засвідчує повторюваність певного стилю і стратегії. Дослідниця вважає, що лише завдяки систематичному розвитку самостійності «дитина може розвиватись у змістовну, цілеспрямовану особистість, здатну знайти своє місце в житті» [6, с. 73]. Чим більше розвинена самостійність особистості, тим інтенсивнішим є її життя, тим ширшими й різноманітнішими є її контакти з навколишнім світом.

Ще одна українська дослідниця, І.В. Ендеберя [7], розглядає самостійність як морально-вольову якість особистості, що характеризується ініціативним, критичним, відповідальним ставленням до власної діяльності, умінням планувати цю діяльність, ставити перед собою завдання та шукати шляхи їх розв'язання без сторонньої допомоги, спираючись при цьому на наявні у власному досвіді знання, уміння та навички. Дослідниця переконана, що самостійність сприяє розвитку вміння обирати вид діяльності, осмислювати та визначати його мету, добирати все необхідне для її досягнення, співвідносити свої бажання та можливість, розмірковувати над планом дій.

Згідно з поглядами Е.Ю. Алієвої [2], самостійність – це інтегрована властивість особистості, яка має багатокомпонентну структуру та характеризується поєднанням специфічних особистісних особливостей (впевненість в собі, низькими показниками тривожності та фрустрованості, інтернальним локусом контролю, креативністю, силою волі, цілеспрямованістю, відповідальністю, активністю, незалежністю та самореалізацією). Самостійна особистість, на думку дослідниці, спроможна активно впливати на життєво важливі події та управляти особистою життєдіяльністю на основі власних ціннісних орієнтацій.

Отже, проаналізувавши погляди дослідників, ми дійшли висновку, що самостійність розглядається як вольова якість, як властивість моральної людини, як прояв активності, яка проявляється у взаємовідносинах із навколишнім середовищем, у творчості, в навчанні.

Оскільки ми розглядаємо самостійність як особистісну рису, то в контексті нашого дослідження ми приймаємо таке визначення: самостійність – це інтегрована якість особистості, яка полягає в умінні ставити цілі і добиватися їх виконання, здатності здійснити власний вольовий

вибір, умінні відстоювати свої переконання, а під поняття «самостійна людина» підпадає особа, яка характеризується такими ознаками: вмє діяти без сторонньої допомоги, здатна на незалежні дії, вчинки, оригінальна, вольова, незалежна, рішуча, має власну ініціативу, прагнення відійти від шаблонних рішень, здатна до самоуправління.

Самостійність є важливою особистісною якістю, яка включає в себе ряд специфічних характеристик, спрямованих на ствердження себе в соціумі, що є актуальним саме в підлітковому віці, оскільки тут лежить багато починань і можливостей для подальшого розвитку особистості.

У віковому контексті поняття самостійність досліджувалося щодо різних вікових періодів: становлення самостійності в дітей раннього віку З.В. Гуріною [6], вплив самостійності дошкільників на становлення взаємин з однолітками В.У. Кузьменко [10], розвиток самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів І.В. Ендеберею [7], психологічні чинники формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору Е.Ю. Алієвою [2] тощо. Як бачимо, поза увагою дослідників опинився бурхливий і непередбачуваний підлітковий вік, хоча справжній стрибок у розвитку самостійності, на нашу думку, відбувається саме в підлітковому віці, в період так званої «кризи дорослості», яка має місце саме через неможливість підлітка проявити самостійність в усіх сферах діяльності.

Метою статті є визначення рівня розвитку самостійності у сучасних підлітків.

Результати дослідження. У контексті досліджень свідомої регуляції діяльності, яка спрямована на усвідомлення і керування власною активністю для здійснення впливу з організації і управління власною діяльністю і поведінкою, Г.С. Пригінім [17] була виділена «ефективна самостійність». У рамках цього поняття дослідник розглядає симптомокомплекс особистісних якостей, які формуються в діяльності, проявляються впродовж всього процесу цілеспрямованої активності і дозволяють людині домагатися успіху власними зусиллями, не потребуючи допомоги ззовні. Цими якостями виступають: схильність до самостійної роботи, без контролю ззовні; наполегливість у досягненні цілей; почуття відповідальності, схильність до систематичного планування своєї діяльності; вміння зосереджуватись на виконанні завдання; внутрішня потреба доводити розпочату справу до її завершення; розвинений самоконтроль та рефлексія; розвинена здатність до антиципації; здатність критично оцінювати свій успіх (або невдачу) в діяльності і вміння правильно аналізувати їх чинники – тобто такий комплекс особистісних якостей, який дозволяє досягати результатів діяльності, що відповідають

суб'єктивним критеріям успішності без допомоги сторонніх осіб.

Тим людям, у кого комплекс «ефективної самостійності» розвинений слабо, доводиться залучати сторонніх осіб для успішного виконання своєї діяльності. Якщо людина неспроможна самостійно визначитись із правильним способом діяльності для досягнення цілі або оцінити значущість певного фактору, який впливає на успішність діяльності, не вмє сама проаналізувати результати діяльності і т.д., тоді їй доводиться звертатись за допомогою до більш компетентних осіб. Якщо в першому випадку можна застосувати вираз «саморегуляція» своєї діяльності, то для другої групи осіб йдеться про «регуляцію їх діяльності ззовні».

У розробці концепції самостійності Г.С. Пригініна доведено, що «високий рівень розвитку самостійності особистості забезпечується високим рівнем сформованості його системи суб'єктної регуляції, яка є одним із універсальних механізмів узгодження активності особистості з вимогами діяльності» [17, с. 7]. Аналіз концептуальних передумов виявлення «автономності» та «залежності» в суб'єктній регуляції діяльності за Г.С. Пригініним показав, що континуум «автономність-залежність» є однаковою мірою як регуляторним, так і особистісним феноменом. Таким чином, його можна досліджувати як із позиції суб'єктної регуляції, так і з позиції типології особистості.

Отже, для проведення констатувального експерименту з дослідження рівня розвитку самостійності дітей підліткового віку нами було обрано методику Г.С. Пригініна, яка діагностує наявність чи відсутність у дитини здатності до суб'єктивної регуляції поведінки і, відповідно, визначає два основні стилі поведінки учня: «автономний» і «залежний», а також виділяє третю (проміжну) групу учнів – «невизначених».

Найвищий рівень розвитку самостійності Г.С. Пригінін характеризує терміном «автономні» учні, які виявляють у навчальній діяльності такі риси: наполегливість, цілеспрямованість, розвинутий самоконтроль, впевненість у собі, відповідальність та рефлексія. Такі учні схильні до самостійного виконання поставлених перед ними завдань.

Для учнів, яких дослідник відносить до групи «залежних», характерним є те, що ці риси в них майже не виявляються, а їхня навчальна діяльність пов'язана в основному з опорою на вказівки з боку педагога, з орієнтацією на поради, підказки.

«**Невизначені**» – це ті учні, у яких приблизно однаковою мірою виражені особливості, властиві як першому, так і другому стилю.

У проведеному нами констатувальному експерименті брали участь 296 осіб підліткового віку середніх загальноосвітніх шкіл м. Києва та м. Суми з 6 по 9 класи, серед яких було 137 дівчат

та 159 хлопців. Рівень розвитку самостійності дітей підліткового віку досліджувався, як зазначено вище, за допомогою методики Г.С. Пригіна, результати якого представлені нами на рисунку 1.

Як видно з рис. 1, автономність поведінки є характерною лише для чверті досліджуваних підлітків (26,68%). Аналогічна кількість підлітків (25,67%) відзначається залежністю поведінки. Майже половина усіх досліджуваних (47,63%) не спроможна визначитись із приводу власної самостійності і посідає проміжне місце. Отримані дані свідчать про типову для підліткового віку ситуацію, оскільки підлітки мають бажання переважно виглядати дорослими, а не бути ними, оскільки останнє передбачає взяття на себе повної відповідальності за свої дії та вчинки, а підліток, який нещодавно ще сам був дитиною, не готовий до таких різких змін. Багато хто з підлітків також покладається на авторитет батьків чи вчителів, охоче дозволяючи їм приймати рішення за себе.

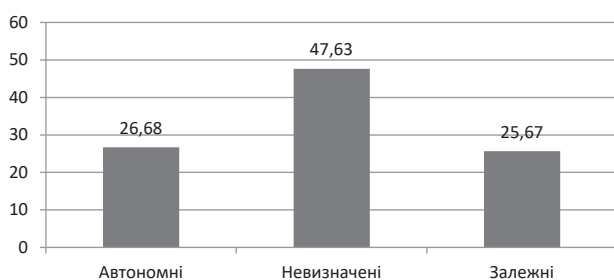

Рис. 1. Рівні розвитку самостійності дітей підліткового віку (у %) N = 296

Щодо гендерних проявів розвитку самостійності дітей підліткового віку, то можемо зазначити таке (рис. 2): автономність характерна для третини опитаних хлопців (33,33%) та майже чверті дівчат (18,98%), де можна простежити гендерну динаміку, яка є традиційною для нашого менталітету і полягає в більшій пасивності жінки в порівнянні з чоловіками. Залежними і нездатними проявити власну самостійність виявилися 19,5% хлопців і 32,84% дівчат, що, на нашу думку, можна пояснити тим, що підлітки є залежними від оточуючих дорослих і

часто покладаються на них під час вирішення різноманітних питань. Не виявлено значущої гендерної різниці в підлітків, які неспроможні визначитись із приводу власної самостійності (47,17% хлопців і 48,18% дівчат). Отримані дані можна пояснити тим, що хлопці вважають себе більш самостійними, ніж дівчата, оскільки останні відрізняються більшою прив'язаністю до родини і до батьків, а також певною залежністю від їхньої думки.

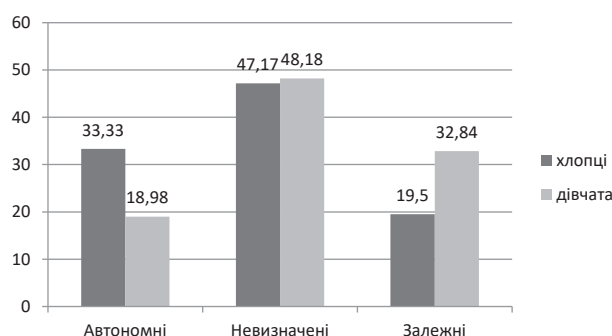

Рис. 2. Гендерні прояви розвитку самостійності дітей підліткового віку (у %)

Відомо, що з віком особистісні якості людини під впливом комплексу різних чинників можуть розвиватися і вдосконалюватися. Оскільки для нашого дослідження було обрано дітей підліткового віку з 6-9 класів, то ми вважали доцільним розглянути, як змінюється досліджуваний феномен протягом періоду підлітковості. Результати динаміки проявів самостійності дітей підліткового віку наведені в табл. 1.

Аналіз особливостей прояву самостійності підлітків 6-9 класів показує, що вікова динаміка в розвитку самостійності дітей підліткового віку з 6 по 9 клас складає 14,27% (простежується приріст самостійності з 21,84% у 6 класі до 36,11% у 9 класі), що, на нашу думку, відбувається за рахунок зниження рівня невизначених підлітків на 16,28% (з 55,17% у 6 класі до 38,89% у 9 класі). Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що діти на кінець підліткового віку починають усвідомлювати свої обов'язки і необхідність нести відповідальність за свої рішення та своє майбутнє.

Таблиця 1

Динаміка розвитку самостійності дітей підліткового віку (у %)

Класи	Автономні		Невизначені		Залежні	
	абс.к-ть	%	абс.к-ть	%	абс.к-ть	%
6 клас	19	21,84	48	55,17	20	22,99
7 клас	21	25,93	36	44,44	24	29,63
8 клас	26	28,26	43	46,74	23	25
9 клас	13	36,11	14	38,89	9	25

Щодо динаміки розвитку залежності, то, на жаль, мусимо констатувати незначні коливання, які суттєво не знижуються на кінець підліткового віку – 22,99% у 6 класі, незначне підвищення до 29,63% у 7 класі, а 8 і 9 класи зупиняються на позначці в 25% учнів, які характеризуються залежністю поведінки. Учні цієї категорії переконані, що батьки повинні повністю допомагати, підтримувати і виправляти всі помилки підлітка, тобто нести за нього цілковиту відповідальність в усіх сферах його життя, причому сам підліток не відчуває при цьому подяки, а сприймає це як належний стан речей. У цьому, на нашу думку, є велика помилка батьків або оточуючих дорослих, які своєчасно не розмежували права і обов'язки підростаючого покоління. Таким чином, вищенаведені дані означають, що проблема самостійності-залежності є актуальною для підлітків сьогодні і вимагає нашого втручання.

Ми знаємо, що в підлітковому віці розвиток хлопців і дівчат має певні гендерні відмінності. Загальновідомо, що дівчата розвиваються швидше за хлопців, і це наштовхнуло нас на думку, що розвиток самостійності так само може відрізнятись залежно від статі. Дослідження гендерних проявів розвитку самостійності в динаміці дало нам такі результати (див. табл. 2).

Із наведеної таблиці можемо побачити, що в дівчат протягом періоду підлітковості рівень прояву самостійності підвищується на 9,62% (з 9,3% у 6 класі до 18,92% у 9 класі). Загальний приріст самостійності дівчат можна пояснити тим, що з боку батьків і педагогів стає менше контролю, ці дівчата можуть все самостійно обирати друзів, спосіб життя, побутові обов'язки та ін., за рахунок чого вони стають більш самовпевненими та можуть вважати, що вже чогось досягли в житті.

Значно знижується рівень «невизначених» дівчат (з 31,4% у 6 класі до 10,81% у 9 класі) за рахунок того, що на кінець підліткового віку діти вже усвідомлюють свої слабкі і сильні сторони і, відповідно, засвоюють певну модель поведінки. Тому за рахунок зменшення рівня невизначеності мусимо, на жаль, констатувати і незначне збільшення залежних дівчат (від 12,79% у 6 класі до 16,22% у 9 класі). Приріст у групі залежних дівчат у розмірі 3,43%, на нашу думку, пояснюється тим,

що дівчата стають більш відповідальними і тому бояться помилитися, оскільки усвідомлюють, що за свої помилки треба нести відповідальність. Такі дівчата є залежними від оцінок оточуючих, від того, як їх сприймають, від результату своєї діяльності. Для цієї групи дівчат дуже важливою є підтримка, оскільки вони є невпевненими в собі.

Щодо хлопців, то маємо абсолютно незначне збільшення рівня самостійності протягом періоду підлітковості в розмірі 4,59% (з 11,62% у 6 класі до 16,21% у 9 класі). Невеликий приріст у розвитку самостійності можна пояснити фізіологічними змінами, а саме тим, що хлопці повільніше за дівчат розвиваються і в них не простежується такі стрибкоподібні зміни в поведінці. Також спостерігаємо незначне підвищення рівня залежності (з 10,47% до 10,81%), і, відповідно, майже немає коливань у «невизначених» хлопців (з 24,42% до 27,03%). Наведені дані означають, що хлопці протягом підліткового віку практично не підвищують рівень своєї самостійності, що може вкрай негативно вплинути на вступ ними в доросле життя, на здатності до вибору професії та соціалізацію загалом. А враховуючи той фактор, що сьогоднішній хлопець – це завтрашній чоловік та опора родини, то відсутність значних зрушень у розвитку самостійності хлопців викликає занепокоєння.

Висновки. Сучасні підлітки характеризуються недостатнім рівнем розвитку самостійності як особистісної якості. Динаміка розвитку досліджуваної якості від 6 до 9 класу є незначною і не може відповідати вимогам щодо повноцінного функціонування підлітка в соціумі на кінець даного етапу розвитку особистості. Переважна більшість підлітків має поверхове уявлення про зміст та функції самостійності як особистісної якості, а також зв'язок з іншими рисами індивідуальності людини, прояви в поведінці. Результати емпіричного дослідження дозволяють виявити три групи учнів з повним (незначна кількість), поверховим та неправильним усвідомленням самостійності як якості, значущою для розвитку особистості.

Результати дослідження дають можливість окреслити шляхи подальшого дослідження проблеми самостійності сучасних підлітків у напрямку емпіричного вивчення її складових частин, чинників розвитку та пошуку шляхів, методів і засобів цілеспрямованого формування.

Таблиця 2

Динаміка гендерних проявів розвитку самостійності дітей підліткового віку (6-9 класи), у %

Класи	Автономні		Невизначені		Залежні	
	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці
6 клас	9,3	11,62	31,4	24,42	12,79	10,47
7 клас	5	20	17,5	27,5	16,25	13,75
8 клас	7,53	20,42	22,58	23,66	16,13	9,68
9 клас	18,92	16,21	10,81	27,03	16,22	10,81

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Понять природу человека. Санкт-Петербург : Академический проспект, 1997. 256 с.
2. Алієва Е.Ю. Психологічні чинники формування у студентів здатності до самостійного життєвого вибору. Київ, 2017. 259 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 282 с.
4. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
5. Выготский Л.С. Психология. Москва : ЭКСМТО-Пресс, 2000. 1008 с.
6. Гуріна З.В. Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Переяслав-Хмельницький, 2008. 202 с.
7. Ендеберя І.В. Особливості розвитку самостійності як умови професійного становлення майбутніх практичних психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2015. 251 с.
8. Закон України «Про освіту» від 16.07.2019 № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.11.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.12.2020)
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
10. Кузьменко В.У. Влияние самостоятельности дошкольника на становление их взаимоотношений со сверстниками : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1990. 177с.
11. Леонтьев А.Н. Философия психологии. Из научного наследия. Москва : МГУ, 1994. 289 с.
12. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 256 с.
13. Максименко С.Д. Теорія специфічних рушіїв розвитку Г.С.Костюка. Київ : Проблеми сучасної психології, 2015. С. 7–19.
14. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 352 с.
15. Перлз Ф., Гудмен П., Хефферлин Р. Практикум по гештальт-терапии. Санкт-Петербург : Петербург-XXI век, 1995. 448 с.
16. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник. Київ : Каравела, 2012. 328 с.
17. Прыгин Г.С. Психология самостоятельности: монография. Ижевск, Набережные Челны : Институт управления, 2009. 408 с.
18. Рубинштейн СЛ. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 720 с.
19. Фрейд А. Теория и практика детского психоанализа. Москва : Педагогика-Пресс, 1993. 144 с.
20. Эриксон Э. Детство и общество. Москва : Речь, 2008. 142 с.

REFERENCES

1. Adler A. (1997) *Poniat przyrodu cheloveka* [Understand human nature]. SPb.: Akademicheskyi prospekt. [in Russian]
2. Alieva E.Ju. (2017) *Psihologichni chinniki formuvannja u studentiv zdatnosti do samostijnogo zhitteвого viboru* [Psychological factors of formation of students' ability to make independent life choices] Kyiv: NPU named M.P.Dragomanov [in Ukrainian]
3. Ananyev. B. G. (2002) *Chelovek kak predmet poznaniya* [Man as an object of knowledge] SPb.: Piter [in Russian]
4. Beh I. D. (2012) *Osobistist' u prostori duhovnogo rozvitku: navch. posib.* [Personality in the space of spiritual development: a study guide]. K.: Akademvidav [in Ukrainian]
5. Vyhotskyi L.S. (2010) *Psykhohohyia* [Psychology]. M.: EKSMTO-Press [in Russian]
6. Gurina Z.V. (2008) *Psihologo-pedagogichni umovi stanovlennja samostijnosti u ditej rann'ogo viku* [Psychological and pedagogical conditions for the formation of independence in young children] Perejaslav-Hmel'nic'kij [in Ukrainian]
7. Endeberja I.V. (2015) *Osoblivosti rozvitku samostijnosti jak umovi profesijnogo stanovlennja majbutnih praktichnih psihologiv* [Features of independence development as a condition of professional development of future practical psychologists] Kyiv: NPU named M.P.Dragomanov [in Ukrainian]
8. Zakon Ukraini «Pro osvitu» vid 16.07.2019 № 2145-VIII [Law of Ukraine "On Education" from 16.07.2019 № 2145-VIII]. Update date: 16.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (date of application: 15.12.2020)
9. Kostjuk G.S. (1989) *Navchal'no-vihovnij proces i psihichnij rozvitok osobistosti* [Educational process and mental development of personality] Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian]
10. Kuzmenko V.U. (1990) *Vlyianye samostoiatelnosti doshkolnyka na stanovlenye ykh vzaymootnoshenyi so sverstynkamy* [The influence of preschooler's independence on the formation of their relationship with peers]. Kyiv [in Russian]
11. Leontev A.N. (1994) *Fylosofyia psykhohohy.* Yz nauchnoho nasledyia [Philosophy of psychology. From scientific heritage]. M. : MHU [in Russian]

12. Maksimenko S.D. (2006) Geneza zdijnsennja osobistosti [The genesis of the implementation of personality] Kyiv: KMM [in Ukrainian]
13. Maksimenko S.D. (2015) Teorija specifichnih rushiiv rozvitku G.S.Kostiuka [Theory of specific drivers of development of G.S.Kostiuk] Kyiv, Problems of modern psychology, 7-19 [in Ukrainian]
14. Maslou A. (2003) Motyvatsyia y lychnost [Motivation and personality]. SPb: Pyter [in Russian]
15. Perlz F., Hudmen P., Khefferlyn R. (1995) Praktykum po heshtalt-terapyi [Workshop on Gestalt therapy]. SPb. : Peterburh-XX vek [in Russian]
16. Prihod'ko Ju.O., Jurchenko V.I. (2012) Psihologichnij slovnik-dovidnik: Navch. posib. [Psychological dictionary-reference book: a study guide] K.: Karavela [in Ukrainian]
17. Prygin G.S. (2009) Psihologija samostojatel'nosti [Psychology of independence] Izhevsk, Naberezhnye Chelny: Institute of Management [in Russian]
18. Rubynshtein SL. (1999) Osnovy obshchei psykholohyy [Basics of general psychology]. SPb. : Pyter [in Russian]
19. Freid A. (1993) Teoryia y praktyka detskoho psykhoanalyza [Theory and practice of child psychoanalysis]. M. : Pedahohyka-Press [in Russian]
20. Erikson E. (2008) Detstvo i obshchestvo [Childhood and society]. M.: Rech [in Russian]